

آینه پژوهش

سال سی و پنجم، شماره اول
فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۳
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب‌شناسی و
اطلاع‌رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۰۵

۲۰۵

دوماهنامه
آینه پژوهش

سال سی و پنجم، شماره اول
فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۳

Ayeneh-ye- Pazhoohesh

Vol.35, No.1 Apr - May 2024

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

205

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

- تحریر و تبدیل در نسخه‌های کهن | چاپ نوشت (۱۲) | نسخه‌شناسی
مصاحف قرآنی (۱۹) | قم در آینه شعر شیخ عبدالرزاق مسئله‌گو: «خائف
قمی» | نوشتگان (۶) | کیش غنوصی فاطمه در اسلام شیعی | سدید الدین
اعور یا خیم؟ | چند جای نام دیگر شاهنامه | ادیان عربستان در دوران پایانی
باستان | مرور انتقادی بر کتاب ولنتینا گراسو | درنگی بر چند واژه از آداب
الحرب و الشجاعة (۱) | طومار (۴): اندیشه و نقد | آینه‌های شکسته (۲) |
تعلیقاتی بر نزهة المجالس | جهانگشای خاقان، کتاب داستان نه منبع
دست اول | عهد کتاب (۴) | **نکته، حاشیه، یادداشت**
- **دستنویسی کهن از مثنوی معنوی متعلق به کتابخانه علامه محمد قزوینی**
● **اپوست آینه پژوهش | جهم بن صفوان (م ۱۲۸هـ) و تلاش نافرجام برای فهم توحید خالص**
- محمود عالی‌زاد | مجید حبیبی
مرتضی کریمی | رسول جعفریان
میرالایوب کمالی | الهامه توفیق | فرزاد
شاهین حبیب‌آبادی | آرمین شمس‌آبادی
احمد رضا قائم‌قلی | آریا نصری | محمدعلی
خواجه‌نورانی | سیدعلی میرافشاری
حیدر عیوضی | سیدعلی میرافشاری
حسین شایخ | سید محمدحسین جهم
محمد بن جهم | سید محمدحسین جهم

پرتال
دوماهنامه
آینه پژوهش

Jap.isca.ac.ir

عهد کتاب (۴)

نسیم حسینی

| ۴۱۷-۴۲۶ |

۴۱۷

آینه پژوهش | ۲۰۵
سال ۳۵ | شماره ۱
فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۳

چکیده: عهد کتاب بخش جدیدی در مجله «آینه» پژوهش است که در آن به معرفی کتاب‌های تازه در حوزه مطالعات اسلامی، مطالعات ادیان، تاریخ، فرهنگ و هنر جوامع مسلمان می‌پردازیم. الویت در معرفی کتاب‌هایی است که به فارسی ترجمه نشده‌اند و از سوی ناشران معتبر منتشر شده‌اند. سه کتابی که در این شماره معرفی می‌شوند، عبارت‌اند از: تاریخ اجتماعی زنان در دوره متأخر عثمانی: نگرش‌های نو تاریخ عباسیان: یک تاریخ ساخت جنسیت در روایت جهان‌شناختی آیین مانوی در دوره باستان متأخر

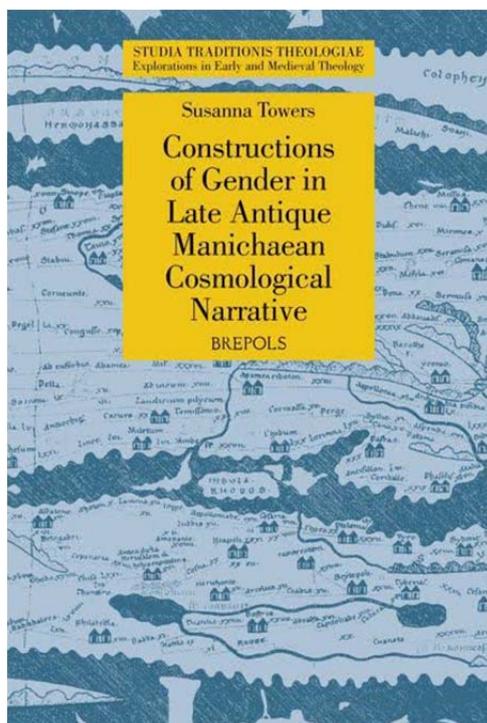
Book Offer (4)

Nasim Hosseini

Abstract: The Book Offer is a new section in the "Ayeneh Pazhuhesh" journal where we introduce new books in the fields of Islamic studies, religious studies, history, culture, and art of Muslim societies. Our priority is to introduce books that have not been translated into Persian and have been published by reputable publishers.

The three books introduced in this issue are:

1. A Social History of Late Ottoman Women, New Perspective
2. The Abbasid Caliphate: A History
3. Constructions of Gender in Late Antique Manichaean Cosmological Narrative

Constructions of Gender in Late Antique Manichaean Cosmological Narrative

Susanna Towers

Studia Traditionis Theologiae: Explorations in Early and Medieval Theology 34
Brepols, 2019.

۴۱۸

آینه پژوهش | ۲۰۵

سال ۳۵ | شماره ۱

فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۳

سوزانا تاورز دانش‌آموخته روان‌شناسی و فلسفه از هیلدا کالج آکسفورد است و دکتری خود را در رشته مطالعات ادیان از دانشگاه کاردیف اخذ کرده است.

مانویت که در ایران ساسانی شکل گرفته بود، به تدریج در ایران، امپراتوری روم، آسیای مرکزی و سایر نقاط رشد یافت تا در قرن هشتم از سوی ادیان رقیب مانند زرتشتیت منحل شد. بنیان‌گذار آن، مانی ادعا می‌کرد که آخرین تجلی از پیامبرانی است که به مرور زمان برای تبیین حکمت الهی فرستاده شده‌اند. این مونوگراف در حقیقت تلاشی است برای بررسی ساختارهای جنسیتی در روایت کیهانی و دوگانه مانی، که در آن یک سری از خدایان که جنسیت آنها مشخص است در تضاد با موجودات شیطانی از پادشاهی تاریکی هستند. در حقیقت ریشه‌های یهودی و گنوسی این روایت‌ها در کنار انتظارات جامعه ساسانی بررسی می‌شود.

تاووز سعی دارد با بررسی جزئیات جنسیت در داستان‌های کیهان‌شناختی مانی، شکافی مهم در مطالعات مانوی را مطالعه و پررنگ کند. با وجود دانش گسترده‌ای که او درباره اسطوره‌شناسی، تاریخ و سیاست مانوی دارد، متأسفانه به درک کاملی از متدها و روش‌های تحلیلی فمینیستی و انتقادی جنسیتی نمی‌رسد. این محدودیت توانایی او و همین‌طور کتاب را می‌توان در کشمکش‌های جنسیتی درمتون مانوی ملاحظه کرد.

کتاب بر اساس شخصیت‌های اصلی در کیهان‌شناسی مانوی و در شش فصل تنظیم و ساختار بندی شده است و هر کدام از این شخصیت‌ها تحلیل جامعی در مورد ویژگی‌های مردانه و زنانه‌شان دریافت می‌کنند. با این حال، تمرکز تاووز بر تعیین مردانگی و زنانگی بدون ورود به ساحت جنسیت به عنوان یک نقطه ضعف بارز در کتاب محسوب می‌شود. تاووز با ناتوانی در مشارکت با دیدگاه‌های فمینیستی و هم‌جنس‌گرایی در مورد گنوسیسم و مانویت، رشته اصلی کتاب را گم کرده و فرصتی یگانه برای غنی کردن تحلیل و فهم ژرف‌تری از جنسیت در این زمینه را از دست داده است.

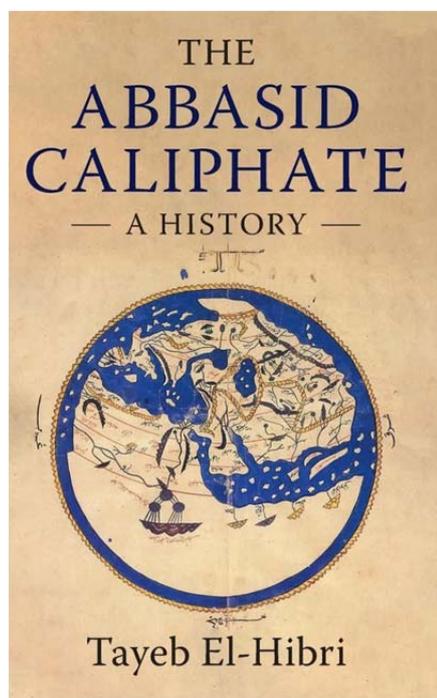
در طول فصول مختلف الهه‌های مانوی مطالعه شده و در طول این فصل‌ها، تاووز پیش‌نمایی‌ها و مقایسه‌های جذابی با سایر روایت‌ها و اعتقادات مذهبی و فلسفی مانند یهودیت و گنوسیسم ارائه می‌دهد. فصل اول در رابطه با پدر مقدس است و در طول آن نشان می‌دهد مانی الگوهای ساسانی-زرتشتی را به طور موفق با سیستم مردسالاری و اجتماعی منطبق نموده که ذاتاً مردسالار و پدرتبارند.

در فصل دوم آرکون اعظم (خدای آفریننده‌ای که بین نوع بشر و خدای مافوق که تنها از طریق گنوسیسم قابل دسترسی بود، قرار می‌گرفت) و رابطه آن با آدم‌خواری تحلیل شده است؛ اما در رابطه با ارتباط آدم‌خواری و مردانگی او جزئیات بیشتری ارائه نمی‌شود. در فصل سوم که مختص به فرد اول مانوی است، استدلال تاووز این است که قداست او ترکیبی از ویژگی‌های عمومی مردانگی (مبارزه علیه حکومت تاریکی و ظلم) و همین‌طور بخش‌های شکست خورده و نامتعارف (وقتی شکست

خورده، پسرش را از دست داده و با هم تبدیل به روحی زنده که در حالت خاصی مانده و در نهایت آزاد می‌شود) را دربر می‌گیرد. در فصل چهارم، بالاخره به زنانگی پنهان الهی در شخصیت مادر زندگی می‌رسیم و پیدا نیست چگونه شخصی پس از ارکون اعظم در این روایت قرار گرفته است و ارتباط آن با مرد اول و آدام کادمون نیز مبهم است.

فصل پنجم به مقایسه بین شیطان مؤنث مانوی به نام دمونس و همین‌طور مفهوم پلیدی در آیین یهودی اختصاص دارد. بایستی اشاره شود که این فصل چگونه در مقایسه با دیگر فصل‌ها در میان کتاب قرار گرفته است و توضیحی برای آن ارائه نشده است. فصل آخر کتاب مختص به دوشیزه روشنائی است که تاورز استدلال می‌کند پیش‌زمینه و تأثیرگذاری او بر روی خوراک و قوانین آن در مراسم مذهبی مهم است. در انتهای کتاب جدول‌های بسیار مفیدی وجود دارد که استدلال‌های اصلی کتاب را خلاصه می‌کند. با این حال تحلیل او اغلب عمق چندانی ندارد؛ ولی موتیف‌های جالبی که برای خوانش موضوعات جنسیتی ذکر شده‌اند، به طور کامل بررسی نمی‌شوند. افزون بر این، قراردادن برخی از فصول مانند فصلی که الهه مانوی را با مفهوم یتزر هارا و مفهوم شر در یهودیت مقایسه می‌کند، نگرشی از یکپارچگی با موضوع اصلی جنسیت در کیهان‌شناسی مانوی به وجود می‌آورد که جالب توجه است.

با این حال، تمایل نداشتن تاورز به درگیری با ادبیات معاصر جنسیت و توجه نکردن به بحث‌های مربوط، کتاب را از شکل یک پارچه خارج می‌کند، به ویژه در زمینه گنوسیسم ضعف‌های زیادی دیده می‌شود. به طور کلی در حالی که کار تاورز نور بر موضوع مهمی از کیهان‌شناسی مانوی تابانده است؛ اما فضایی برای کشف و شهود و گفتگوی بیشتر در این زمینه را ایجاد کرده است.

The Abbasid Caliphate A History

Tayeb El-Hibri, University of Massachusetts,
Amherst, April 2021

۴۲۱

آینه پژوهش | ۲۵۵

سال ۳۵ | شماره ۱

فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۳

کتاب خلافت عباسی: یک تاریخ یک بررسی جامع از یکی از مهم‌ترین دوره‌های تاریخ اسلامی است. از سال ۷۵۰ تا ۱۲۵۸ میلادی، خلافت عباسی به عنوان جانشین خلافت اموی شکل گرفت و یک تغییر مهم در سیاست، فرهنگ و تفکر جهان اسلامی بود. کتاب مطالعه‌ای جزئی از صعود، اوج و انحطاط خاندان عباسی است و نوری افکننده بر تأثیر عمیق آن در تمدن اسلامی.

خلافت عباسی ریشه‌های خود را در انقلاب عباسی می‌نهد که توسط خاندان عباسی و حامیان آنان برای سرنگونی حکومت اموی آغاز شد. خاندان عباسی پس از پیروزی پایتخت خود را بغداد قرار دادند و دوره‌ای جدید را آغاز کردند که با کیفیت زندگی، نوآوری و شکوفایی فرهنگی مشهور شد. در زمان خلفای اولیه عباسی مانند المنصور و هارون الرشید، بغداد به یک مرکز پویا از آموزش، تجارت و حمایت‌های هنری تبدیل شد. در دستگاه عباسی دانشمندان، شاعران و فیلسوفان از سراسر جهان اسلام جذب می‌شدند؛ فرایندی که یک دوره طلایی مبادله و نوآوری فکری را به نام «عصر طلایی اسلامی» به وجود آورد.

طیب الحبری استاد مطالعات عربی و خاور نزدیک در دانشگاه ماساچوست، آمرست است. کتاب‌های تفسیر مجدد تاریخ‌نگاری اسلامی: هارون الرشید و روایت خلافت عباسی (۱۹۹۹) و مثل و سیاست در تاریخ اولیه اسلامی: خلفای راشدین (۲۰۱۰) را منتشر کرده است و کتاب روایت و سیاست در تاریخ اسلام او توسط نشر نامک ترجمه و منتشر شده است.

کتاب متشکل از هفت فصل است. فصل اول به مفهوم خلافت و نگاهی اختصاص یافته است که دیگران درون و بیرون از دنیای اسلام در تاریخ مدرن به آن می‌پردازند. فصل دوم با روایتی آغاز می‌شود که طول خلافت المنصور را بازگویی می‌کند. فصل سوم بر عصر طلایی خلافت عباسیان از خلافت المهدی تا مأمون متمرکز است. فصل چهارم به افول دوباره عباسیان اختصاص یافته است و شروع آن تمرکز بخصوصی بر پایتخت جدید در سامرا و تنش نظامی موجود میان نیروهای متعارض برای قدرت و مرکززدایی امپراطوری است. فصل پنجم با عباسی‌ها و ابتدا با القادر بالله که قدرت خود را در اواخر قرن دهم و اوایل یازدهم بازگو می‌کند، شروع و تمام می‌شود. فصل ششم، روایت حمله مغول به خاورمیانه را در پیش‌زمینه با دوباره پررنگ شدن خلیفه عباسی و استقرار مجدد آن در عراق، غرب ایران و روابط دیپلماتیک با کشورهای مسلمان دیگر را ترسیم می‌کند. فصل هفتم سعی در جمع‌بندی کلی مواردی دارد که در طول تاریخ پانصدساله عباسی به طور کلی به هم مرتبط بوده‌اند و بیشتر بر این مورد اصرار می‌کند که دوره‌های بعدی عباسیان با دوران طلایی آنان تفاوت بسزایی دارند.

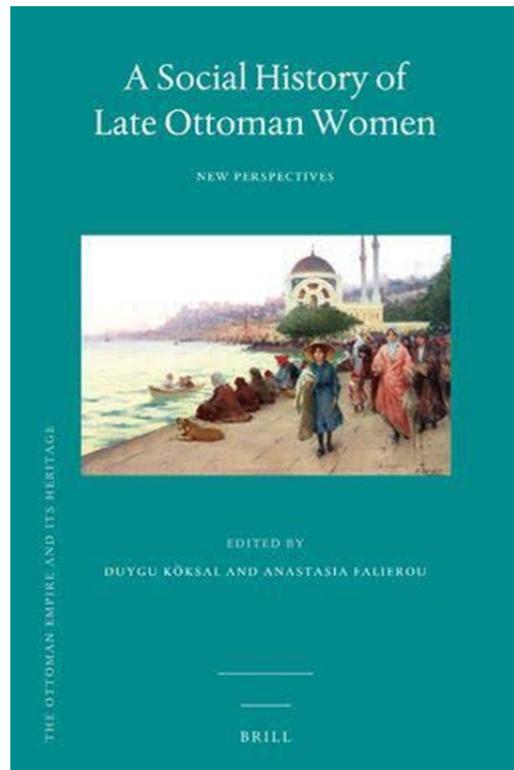
خلافت عباسی در جایگاه یکی از دوره‌های مهم در تاریخ اسلامی به علم، ادبیات، پزشکی و ریاضیات کمک بسیاری کرد. در این دوره، دانشمندانی مانند خوارزمی، کندی و ابن سینا پیشرفت‌های چشمگیری در جبر، نورپردازی و پزشکی داشتند و پایه‌های توسعه‌های علمی آینده را فراهم کردند. جنبش ترجمه که توسط خلفای عباسی رهبری شد، امکان ترجمه متون یونانی، فارسی و هندی به عربی را فراهم کرد و دانش قدیمی را حفظ و انتشار داد.

در کتاب افزون بر اشاره به دستاوردهای فکری و علمی خلافت عباسی، به دستاوردهای فرهنگی و هنری قابل توجه آنان هم اشاره می‌شود. هنر اسلامی و معماری از مجموعه‌ای از طرح‌های هندسی پیچیده، آرابسک‌ها و خوشنویسی بهره می‌برد؛ بناهایی مانند مسجد بزرگ سامرا و کاخ الحمراء در اسپانیا نمونه‌های بارزی از امپراطوری هنری و پیچیدگی حمایت عباسیان از هنر هستند که در کتاب به آنها اشاره می‌شود. ادبیات نیز در این دوره شکوفا شد و شاعران مشهوری مانند المتنبی و ابونواس پدید آمدند که اشعارشان عشق، طبیعت و شرایط انسانی را گرامی می‌داشتند که یکی دیگر از جوانبی است که کتاب به آن می‌پردازد.

افزون بر متن، کتاب شامل متعلقات مفیدی است؛ از جمله نمودار سلسله‌مراتبی خلفای عباسی، واژه‌نامه، سه نقشه و سی‌و‌دو تصویر. زمان‌نگاری و واژه‌نامه برای کسانی که قصد استفاده از این کتاب را در دانشگاه دارند، بسیار مفید خواهد بود.

۴۲۳

آینه پژوهش | ۲۵۵
سال ۳۵ | شماره ۱
فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۳

**A Social History of the Late Ottoman
Women: New Perspectives**

Editors: Duygu Köksal and Anastasia
Falierou, BRILL, 2013

تاریخ اجتماعی زنان در عثمانی متأخر، شامل مجموعه مقالاتی به سرویراستاری دویگو کوکسال و آناستازیا فالیرو است. دویگو اوکسال استاد تاریخ معاصر در مؤسسه تاریخ مدرن ترکیه آتاتورک در استانبول است و آناستازیا فالیرو دانش آموخته تاریخ و باستان‌شناسی از دانشگاه آتن است و هر دو در این کتاب علاقه مشترک خود یعنی نقش زنان در تاریخ مدرن عثمانی را پیگیری کرده‌اند.

کتاب حاضر جستجویی بسیار مهم در مطالعات زنان عثمانی و ترکیه است. مقالات این کتاب تحقیقاتی درخشان درخصوص زنان در دوره متأخر عثمانی و اولیه جمهوری ترکیه را ارائه می‌دهند که بر موضوعات مختلفی از جمله طبقه، آموزش، هنر، حضور زنان در فرهنگ چاپ و زندگی‌نامه‌های زنان تمرکز دارند و نگرشی مشترک به بازخوانی تجربیات زنان به عنوان موضوعاتی تاریخی دارند. کوکسال و فالیرو اصطلاح «هم‌زمانی» را برای وجه مشترک مقالات انتخابی برای مجموعه خود انتخاب کرده‌اند تا نشان دهند زنان در آن دوران تجارب مشابه و هم‌زمانی با زنان در غرب را تجربه کرده‌اند. برای نویسندگان این چرخه زمانی این امکان را فراهم می‌کند تا «راه‌حل‌های» مشترک و پاسخ‌هایی را بازبینی کنند که زنان به انواع مختلف روابط قدرت توسعه داده‌اند. آنها همچنین ضرورت بازنگری فرضیات نظری در مورد اسلام، غرب‌گرایی، ساخت ملت و رابطه بین بخش خصوصی و عمومی را دوباره مرور می‌کنند. با تمرکز بر کار زنانه، بخش اول کتاب دیدگاهی جنسیتی را به تاریخ کار عثمانی می‌افزاید. اهمیت این مسئله در اینجا است که به تجارب زنان طبقه پایین جامعه می‌پردازد؛ در حالی که بخش دیگر کتاب اغلب به زندگی زنان طبقه بالا پرداخته است.

فصل اول توسط هاسمیک خالاپیان، تحلیلی از کار زنان ارمنی در سالن‌های تئاتر سال‌های ۱۸۵۰ تا ۱۹۱۰ را ارائه می‌دهد. خالاپیان نشان می‌دهد چگونه صحنه تئاتر فضایی را برای زنان به وجود آورد تا به وسیله آن می‌توانستند از قوانین جنسیتی به شدت تعریف شده در جامعه ارمنی که به طور معمول از کار زنان خارج از خانه نهایت ناخوشایندی را می‌برد، عبور کنند. مقاله خالاپیان همچنین نشان می‌دهد اجزای بازیگران در صحنه چگونه به مفاهیمی مانند مدرنیته، پیشرفت،

میهن پرستی و قضیه ملی مرتبط بود. این رمزگذاری‌های مثبت اجراهای تئاتر زنان ارمنی، نه تنها به بازیگران اجازه می‌دهد خارج از قوانین جنسیتی باقی بمانند، بلکه امکان درآمدزایی برای آنها را نیز فراهم می‌کند.

مقاله توتکو وارد اقلی تحقیقی دربارهٔ بخش صادرات کشاورزی است؛ البته با تمرکز بر زنانی که در کارگاه‌های تنباکو در استان سالونیکا کار می‌کنند. وارد اقلی تأکید می‌کند کار زنانه در جایگاه نتیجه‌ای از پیشرفت‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در بخش تنباکو این منطقه، جذاب‌تر و دسترس پذیرتر شد. وی همچنین شرکت زنان کارگر در مبارزات کارگری و اعتصابات را برجسته و مهم می‌داند. در این مطالعه، او گزارش‌هایی از جنبش سوسیالیستی در سالونیکا در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم را که نقش زنان را تقویت می‌کند و به طور ضمنی زنان را به عنوان فعالیت‌کننده‌های غیرفعال و مطیع در نظر می‌گیرند، برجسته‌تر می‌کند.

۴۲۵

آینه پژوهش | ۲۵۵
سال ۳۵ | شماره ۱
فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۳

اردم کبادایی در فصل بعد به بررسی زنان در کارخانه فینه بافی در اواخر قرن نوزدهم در استانبول با تمرکز خاص بر اهمیت عوامل نژادی-مذهبی در قابلیت زنان برای یافتن کار و درآمد می‌پردازد. او با استفاده از سوابق و اسناد برجای مانده از کارخانه، نشان می‌دهد زنان مسلمان تقریباً در محیط کاری کارخانه حضور نداشتند؛ در حالی که حضور زنان ارمنی و مسیحیان ارتدکس برجسته بود و نتیجه می‌گیرد که به همراه تقسیم کار مبتنی بر جنسیت کارگران در کارخانه، تقسیم کار مبتنی بر عوامل مذهبی نیز وجود داشت و مذهب به عنوان یک مانع/تسهیل‌کننده مهم در کار زنان در این مورد خاص عمل می‌کرد.

مقاله راشل سیمون به بررسی تغییرات در آموزش زنان یهودی عثمانی در لیبی از قرن پانزدهم تا بیستم می‌پردازد و نشان می‌دهد جامعه یهودی امپراطوری عثمانی تجربه‌های مشابهی در مورد آموزش زنان داشته است. وی به ویژه به آموزش حرفه‌ای و آموزش خصوصیات زنانه در آموزش دختران یهودی اشاره می‌کند. سیمون اشاره می‌کند با وجود افزایش آموزش زنان یهودی و مشارکت آنها در کارهای پردرآمد در اوایل قرن بیستم، وضعیت اجتماعی و سیاسی آنها بسیار کند بود.

بخش بعدی بر روی هنرمندان زن عثمانی تمرکز دارد. در این بخش، بورچو پلوانوگلو زندگی نامتعارف هنرمند مهری موشفیک خواننده را ارائه می‌دهد که به عنوان یک زن توانسته در برابر مخالفت‌های اجتماعی در جامعه دوام بیاورد.

بخش چهارم کتاب به نقش زنان در صنعت چاپ در آستانه تغییرات اجتماعی می‌پردازد. این بخش با مقاله آناستاسیا فالیرو آغاز می‌شود که به یک جای خالی در ادبیات اشاره می‌کند: تجزیه و تحلیل رسانه‌های غیرترکی. بخش آخر کتاب به تحلیل زندگی نامه زنان متفکر در امپراتوری عثمانی متأخر می‌پردازد. به جز زندگی نامه نبویه موسی، این بخش بر زنان از طبقه بالای اجتماع پرداخته است و به خواننده فرصت می‌دهد تا به چگونگی واکنش متفکران زن برجسته به فشارهای دوران خود، مانند ملی‌گرایی، مدرنیزاسیون و غرب‌گرایی پی ببرد.

در نهایت تاریخ اجتماعی زنان عثمانی متأخر کوشیده است تنوع امپراطوری را با نمایش تجارب زنان با زمینه‌های قومی و مذهبی مختلف به تصویر بکشد. همچنین با ادغام گزارش‌های زنان با وضعیت اجتماعی مختلف، با ادغام تجارب زنان طبقات بالا و پایین، موفق شده تصویری نسبتاً کامل از موقعیت زنان عثمانی در اواخر دوران امپراطوری تا اوایل دوران جمهوریت ارائه دهد.